

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 933.

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

המלכות

ספר ישעיה

מתורגם איטלקית ומפורש עברית

מלאכת שד"ל

מנחה היא שלוחה

לכבוד חותנו

הישיש הנכבד החכם היקר

מהח"ר רפאל ברוך סגרי נ"י

חלק ראשון.

PRAG.

Druck bei M. I. Landau.

1842.

ISATA

tradotto

NELLA LINGUA ITALIANA

e dichiarato

de

SAMUELE DAVIDE LUZZATTO,
Professore del collegio rabbinico

a

PADOVA

PRAGA.

Stamperia di M. I. Landau.

1842.

ISRAEL

1877

WELFARE OF THE PEOPLE

of the

PROFESSOR OF THE
TARA

1877

1877

Allo

Spettabile Signore

Signore

RAPHAEL BENEDETTO SEGRE

di Trieste.

Il lavoro che in oggi mando alla pubblica luce è frutto di quel tempo ah! troppo breve, ch'io vissi felice nella dolce compagnia dell' ottima tra le mogli, di Lei, Spettabile Signore, seconda figlia. Fu esso che diede il nome a quell' Isaia, che, nato nel 1831 e morto l'anno seguente, immerse la nostra Bellina in quella melanconia, che la sua e la nostra vita si crudelmente e per lo spazio di tanti anni affisse, e che finalmente, or volge un anno, per sempre ce ne privò.

Se durante il primo triennio del mio professorato in questo Collegio rabbinico ho potuto elaborare i varj miei Corsi, teologici storici, linguistici ed esegetici; se ho potuto per tutto quel periodo faticare senza tregua, e con costante assiduità: ciò è precipuamente da ascriveri alla virtù e saggezza di Colei, che piu da provetta Matrona che da sposa novella vivendo, lasciava, anzi creava, al mio spirito quella pace, quella gajezza e quella alacrità, che allora, soltanto può lo spirito avere, quando il cuore vivesi riposato nell' amore di tenera e valente compagna. Spirava appena quel triennio, e la nostra Bellina perdeva ahime! repentinamente la sanità.

Ben

Ben ragione è quindi che il presente lavoro, la prima a uscire in luce tra le produzioni di quel beato periodo, serva di Monumento ricordante i pregi incomparabili di quella donna, alla cui virtù è esso in buona parte dovuto, ed alla quale crudel destino negò di potere, nei successivi anni di per me scemate fatiche, godere i frutti degli antecedenti sacrificj.

Senonchè, se sacro egli è il dovere che ci vincola ai virtuosi e benemeriti trapassati, meno sacrosanto non è quello che ci lega alla virtù ed alla carità dei viventi. Se offrire un' omaggio di eterna lode e benedizione alla memoria dell' infelice mia prima compagna è pel mio cuore un dovere, un bisogno; ugual bisogno io sento di pubblicamente attestare la riconoscenza e l'attaccamento, nell' animo mio indelebilmente impressi, verso i miei compagni di sventura, i quali per lunga stagione divisero i miei mali, e con ogni sforzo e sacrificio me ne alleggerirono possibilmente il peso, a sollievo e conforto della desolata mia famiglia. E questo tributo di amore e di gratitudine io offro oggi a Lei, Spettabile Signore, agl' individui tutti della pregiabilissima ed ottima di Lei famiglia, ed a Colei in particolare, in cui i miei figli ebbero sinora ad intervalli, ed avranno d' ora in poi stabilmente, una seconda Madre.

Possa il mio secondo matrimonio recare al di Lei cuore, Signore osservandissimo, abbondante compenso degli affanni sofferti durante l' antecedente; e la venerabile di Lei canizie possa per lunga eta esultare della prosperità della propria discendenza!

Padova, 22 Maggio, 1842.

Di Lei

devotissimo genero

Samuel David Luzzatto.

בשם ראשון ואחרון

היום

בראשון באחרון לחדש

שנת התקצ"א

אחל פירוש ישעיה

והמדבר בחזון לחסידיו

יאר עיני עבדו

וישם מחשך לפניו לאור

ישמעו ישרים וישמחו

ישעיה א

הוכחה ביום חזקיה, בזמן שהיה שנא על בית המלך, הוא שנא
הנזכר למטה סימן כ"ב, והוא איש חכם, והיה מעמוד שופטים
אנשי בלעל ואהבני בלע, ועל ידי כן היה העול מתרבה בירושלים,
וכפרט בין השרים והעשירים אשר ידם תקיפה; וישעיה מתנבא
על מפלת החסון, הוא שנא, ועל קום לדיק תחמיו, אשר יעמיד
שופטים לדיקים, ואז תקוט הארץ, במשול בה משפט ולדקה.

(א) חֲזוֹן יִשְׁעִיָּהוּ בֶן-אֲמוּץ אֲשֶׁר רָאָה עַל-יְהוּדָה

וירושלם

(א) חזון, שרש חזה הוא ארמי, וענינו כמו ראה בעברי, והעברי ישמש בשרש חזה
במליפת השיר, כי בן כל שירי המקרא מלאים מלות ארמיות, כי כל מה שהוא זר ונכרי
מרום את המליכה (ע' ספר מליכת זרון, דף אחרון); וגם בהגדה פשוטה העברי משמש
בשרש חזה כשהכוונה לרומם הענין שדברים בו, כמו ויחזו את האלהים (שמות כ"ד י"א),
היה דבר ה' אל אנרם במחזה (בראשית ט"ו א'), ועל הדרך הזה קראו לנביא הרואה
הנסתרות והעמידות (על כן היה נקרא רואה שמואל א' ט"ט) בשם חזה, ולנבואה חזון
וחזיון, וזה גם כן טעם ואתה חזה (שמות י"ח כ"א), שיבחרם בסיוע רוח אלהים
אשר בו. וזולת המקומות האלה לא מצאנו בספרי הקדש פעל חזה בהגדה פשוטה
אשר איננה בשיר ומליכה. ואמנם אף על פי שעקר הוראת שרש חזה היא ענין ראייה,
והנביא נקרא חזה על שם ראותו הנסתרות והעמידות, הנה ראוי לדעת כי העקר
המכוון בנבואות איננו שיהיו בני אדם יודעים העמידות, אבל המכוון הוא שיקחו
העם מוסר וישובו מדרכיהם הרעים, בשמעם הרעות המעודדות לבא עליהם או
על אחרים אם לא ישובו, ובשמעם חסדי ה' על יראיו ויאריו מלותיו; וגמגם חזה
כי בכלל הוראת שרש חזה נכללה הוראת הדבור אל העם להוביחם על דרכיהם, וזה
טעם באין חזון יפרע עם (משלי כ"ט י"ח), כלומר באין חוכמה, באין מוכיח; וכן
ולחזים לא תחזו לנו נכחות דברו לנו חלקות חזו מהלכות (ישעיה ל' יו"ד), לשון
חזה מורה כאן דבור אל העם. והנה ישעיה נבא קצת נבואות גם על אומות העולם,
אך לא אמר נבואותיו לאנשי הנכר ולא הלך להוכיח אותם, ולא דבר דבריו רק לבני
יהודה, על כן כתוב אשר חזה על יהודה וירושלים, ולא נזכרו שאר העמים שנבא
עליהם; וכיוצא בזה דברי עמוס אשר חזה על ישראל, והוא נבא גם על אומות
אחרות, אך לא השמיע דבריו ומוכחותיו כי אם לישראל. אשר חזה על יהודה

וירושלם

I S A I A I .

Isaia rinfaccia ai Giudei, ed in particolare ai Grandi ed ai Giudici, la loro ipocrisia e morale depravazione; ed annunzia la prossima caduta di quel Potente (probabilmente Sebna, di cui piu' abbasso, Cap. XXII. 15—25) al quale quei malvagi dovevano il loro inalzamento e la loro impunità. Annunzia insieme la promozione di nuovi Magistrati, sotto dei quali la nazione sarebbe felice.

(1) Vaticinio d' Isaia figlio d' Amos, il quale vaticinò alla Giu-

ירושלם, אין המלות האלה דבקות עם מלות חזון ישעיהו בן אמוץ (כמו שגראם מפיסוק הטעמים), אלא עם סוף המקרא, ומלת אשר היא כאן נומינאטיף, לא אקוואטיף, והיא חוזרת אל ישעיהו בן אמוץ, ולא אל החזון, והכוונה (כדעת דון יצחק אברבנאל) להודיע מאיזה זמן ועד איזה זמן נבא ישעיה; ובאה ההודעה הזאת בתחלת הספר, על דרך שגאה בתחלת ירמיה (אשר היה דבר ה' אלי בימי יאשיהו וכו' והיה בימי יהויקים וכו' עד חם עשתי עשרה שנה לדקיהו וכו' עד גלות ירושלם וגו'). ולא יחזן שגהיה מלת אשר חוזרת אל החזון, כי האוכחה שהיתה ראיה בימי יוחס וחזקיה לא תזקק בימי חזון, ולא יחזן שיאמר ישעיה החזון הזה (כדעת דון יצחק) בימי כל המלכים ההם בשום, ואין להשיב כי חזון ישעיהו האמור כאן הוא גם כולל כל נבואותיו של ישעיה (כמו שהיה הוראת מלות חזון ישעיהו בדברי הימים ב' ל"ב או שכלול חלק אחד מהן (מתחלת הספר עד סוף סימן י"ב, כמו שהיה דעת קצת מחכמי העמים); כי אמנם אם היה הדבר כן, לא היה ראוי (כאשר העיר בכך גם דון יצחק) שיבא בתחלת הנבואה השנית הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על יהודה וירושלם; ואזרי אשר נבואה השנית חזר ואמר הדבר אשר חזה וגו', מובחר הוא כי פסוק חזון ישעיהו וגו' על הנבואה הראשונה לבדה נאמר (וכמו שהיה ג"כ דעת רש"י). על יהודה וירושלם, יהודה היא ארץ יהודה או מלכות יהודה, ואע"פ שציר ירושלים נכללת ביהודה, הוסיף מלת ירושלים, להגיד כי לא אמר נבואותיו צעיר יהודה בלבד, כי גם צעיר המלוכה ובאזני השרים והמלכים אמר דבריו. בימי עזריה, בשנת מותו קהל להנבא, כנראה בסימן ו'. ואמנם היסוד ההוא הוא כולל הנבואה הראשונה שגאה ישעיה, אך איננו כולל הנבואה הראשונה שאמר ישעיה אל העם, כי לא השמיש חזון ההוא עד ימי חזו (עיין סיכומי למטה ו' א'). והנה אין צדיק גם אחת מהנבואות שאמר ישעיה אל העם בימי עזריה ויוחס, אך כל נבואות הספר הזה נאמרו בימי חזו וחזקיהו, וקצת מהן נכתבו (ולא נאמרו בקהל)

וירושלם בימי עזיהו יותם אתו יחזקיהו מלכי יהודה: (3) שמעו שמים והאזיני ארץ כי יהוה דבר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי: (ג) ידע שור קנהו וחמור אבום בעליו ישראל לא ידע

עמי

בימי מנשה, והנבואות הראשונות שאמר ישעיהו בימי עזיה ויותם לא קם הנביא להניחן למשמרת לדורות עולם. אמנם לענין הזמן אשר בו נאמר החזון הזה, נראה לי ברור שלא יתכנו דברי החכם נעזענוס האומר שנאמר בימי אחז, שאם היה הנביא עומד בימי אחז לא היה נמוע מלדבר על עבודת האלילים וחלול שם ה' בתועבות הגויים, כי זה היה ענין ישראל בימי אחז; והפך מזה אנו רואים כי ישעיה בחזון הזה מוכיח דור שהיה עובד את ה' אבל לא עם טהרת המעשים, כאמרו למה לי רב זבחיכם וכו' וכו'. ואמנם מלות עזבו את ה' נאלו את קדוה ישראל נזרו אחר האמורות בנבואה הזאת (פסוק ד') אין אום ראה שיהיה המכוון בהן על עבודת האלילים, כי הנגונה והרכיחה והטיית המשפט ושאר המעשים המקולקלים, גם הם יקראו עזיבת ה' ויניאון קדוש ישראל והנזר אחר מדרכיו. הלא תראה נתן אומר לדוד כאשר בא אל בת שבע: אפס כי נאץ נאלת את אייבי ה' (שמואל ב' י"ב י"ד), קרא אותו מנאץ ה' אע"פ שלא היה במעשהו בית עבודת אלילים; וישעיה עכמו (כ"ט י"ג) אמר ונסוג מאחר אלהינו, ואח"כ הוא אומר דבר עשק וסרה הרו והגו מלב דברי עקר והוסג אחר משפט ולדקה מרשיק תעמוד וכו' וכו', ובכל הנבואה ההיא אין זכר ורמוז לעבודת אלילים, כי לימים אחרונים נאמרה, ועל כרחו לומר כי קלקול המעשים הוא נקרא עזיבת ה' ונסוגה מאחר אלהינו. ומי יאמין שיהיה הנביא מדבר בימי אחז, ולא יאמר על עון ע"ז שהיו עובדים רק המלות האלה כי יבשו מאילים אשר תמדתם וגו'? ואשר אני אסוה לי הוא כי בתחלת ימי חזקיה נאמר החזון הזה, בזמן שהחזיר חזקיה עשרת עבודת בית ה' ליושנה, אך דרבי העם בעיניו משפט ולדקה היו עדיין מקולקלים ורחוקים מדרך ה'; ואמנם ארבעים שמה וכו' וכו' הוא ליור הרעות שמאלו את יהודה בימי אחז, ותולדותיהן היו עדיין קיימות בתחלת ימי חזקיה, כי אחז ניחן ביד מלך ארם ויבו בו וישבו ממנו שניה גדולה, וגם ביד מלך ישראל ניחן ויד בו מכה גדולה, ויהרג סקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד, ועוד אדומים באו ויבו ביהודה וישבו שני, ופלאשים פשטו צערי השפלה והנגב ליהודה וילכדו את בית שמש ואת אילון וכו' וכו' וישבו שם (דברי הימים ב' כ"ח), וחזקיה בתחלת מלכותו אמר (שם שם כ"ט ח') והנה נפלו אבותינו בחרב ובנינו ובנותינו ונשינו בשני על זאת. ואמנם מה ענין האלילים והגנות בימי חזקיה? האלילים והגנות אינם אלא משל, וכן החסון אשר יהיה לנערת אינו אלא משל, והבנת המשל הוא היא לבדה חפרש לנו המשך דברי החזון הזה בקשר נכון וקיים וישר ונאמן, כאשר תראה למטה במקומו. ואמנם למה נכתב הסימן הזה בתחלת הספר, אע"פ שנאמ' בימי חזקיה, ואחריו נבואות שנאמרו קודם לכן בימי אחז? נראה לי כי רצה ישעיה לחלוק כבוד לחזון זה ולשמו בראש הספר, מפני קשיבותו, כי הוא חוכמה יקרה, כוללת עקרי המוסר ויראת ה'; וכמו שנבחר מזמור אשרי האיש להנחן בתחלת ספר תהלות מן הטעם הזה עכמו, שהוא כולל עקרי המוסר ויראת ה'. בימי עזיהו

יותם

Giudea e Gerusalemme ai tempi d' Ozia, Iotam, Achaz, Ezechia, Rè della Giudea. (2) Odi, o cielo, e tu, porgi orecchio, o terra; imperciocchè dell' Eterno sono le parole. Io ho allevati e cresciuti figliuoli, ed eglino mi si fecero ribelli. (3) Conosce il bue il suo proprietario, e l'asino l'aja del suo padrone

יוחם אחו יחזקיהו, אחד מן המסכילים היה מתמיה על שזאו כאן ארבעה שמות בלא ו' הכבוד, והיה אומר כי י' יחזקיהו היא טעות סופר, ושהנכון וחזקיהו בוי"ו. והסיבותיו כי גם בראש השוע מלאו כך בימי עזיה יוחם אחז יחזקיה, וגם בתחלת מיכה כתוב בימי יוחם אחז יחזקיה, ולא יעלה על הדעת שפול טעות אחת בשלשה מקומות בזה. אבל שיסכימו שלשה נביאים לכתוב שלשה וארבעה שמות בלי ו' החבור, זה איננו רחוק, ויש לייחס הענין לשתי כוונות. האחת כי העדר החבור (Asyndeton) מרומם הדבור, והנביאים האלה הידועים לרוממות מליכתם, אולי ראו שיהיה גם פתח ספריהם במליכה מפוארה. והשנית היא כי כל אחד מהם בשעה שכתב ספרו בימי חזקיה לא היה יודע מי ימות תחלה, המלך או הנביא, על כן הניחו המלה בלי ו', אולי יטרכו להוסיף עוד שם אחר אחר השם ההוא. (ב) שמעו שמים והאזינו ארץ, להגיד רום מעלת הדברים שהוא בא לדבר, אמר לשמים ולארץ שיאזינו, והכוונה להטות אליו און השימעים, כי הדברים שהוא בא לומר הם ענינים ראויים לשמעים, עד שילדק שישמעו אותם אפילו השמים והארץ, כלומר העולם בלו, השמים וכל לבאם, הארץ וכל אשר עליה. ולמה? כי פי ה' דבר, מה שאני בא לדבר, ה' דבר אותי, ודבריו אני משמיע. וכיוצא בזה אמר משה בתחלת השירה האזינו השמים וגו', ופירש אחר כך ואמר כי שם ה' אקרא, לכך הנו גדל לאלהינו ותנו לו כבוד והטו און לדברים שאני אומר, כי הנני קורא ומכריז שם ה' ותאזינו ומדחתיו ומודיע דרכיו, וכמו שאומר מיד הבור תמים פעלו וגו'. בנים גדלתו ורוממתו, כמו לא גדלתו בקורים רוממתי בחולות (ישעיה כ"ג ד'), מים גדלותי תהום רוממתהו (יחזקאל ל"א ד'), ענין הזנת הילד או הקטע באופן שיגדל ויגבה בקומה; והכוונה כאן על כלל האומה, כטעם הוא עשך ויכוונך (דברים ל"ב ו'), כלומר עשך נוי אדך בארץ, אף כאן בנים גדלתי ורוממתי, האנחתי על לרביהם משעת ילידתם ממזרים, שהיו אז בנחית הילד היוצא לאור, ועשיתי אותם מעט מעט ממלכת תקיפה בארץ, עד שהיו בנחית איש שלם כנחו. והם פשעו בי, סרקו עולי מעל בוארם, ומרדו בי לבלתי שמוע בקולי ולבלתי לכת בדרך ה', שהוא לעשות זדקה ומשפט (בנחשית י"ח י"ט); ודוגמת זה בישעיה (י"ט י"ג) פשעו וכתב בה' ונסוג מאחר אלהינו דבר עשך וסרה וכו' וכו', שאין הכוונה כלל על עבודת האלילים, אלא על עזיבת הלדק והיושר. (ג) אביים בעליו, האבנים איננו מקיס מאכל הנהמה, אבל הוא (כדברי Gussetius) הגרן, מקיס דישת הדגן; והמלה נגזרת משרש בום שענינו כמו דוש, על שם שדשים בו. הלא תראה באין אלפים אבנים בר (משלי י"ד ד'), הכוונה כשאין שם שוורים עובדי האדמה, הגרן נקי בלא דגן, כי רוב תבואות נכח שור (ועל כן אין ראוי לחסוס שור בדישו, וכן אין ראוי להתנהג בקמלות עם העבדים והשפחות). וכן היאנה רים ענדך אם ילין על אינסך (איוב ל"ט ט'), הטעם היקבע דירתו אצל גרנך, להיות מוכן לעבודתך. ומשקל אחר מאבנם, פתחו מאבוסיהם סלוה כמו ערמים (ירמיה ל' כ"א), פתחו מקומות הדישה ודגשו אותה כמו שדשים ערמת חטים. וכן כאן ידע שור קונהו וחמור אבום בעליו, אין הכוונה שהחמור יודע מקום מאכלו, אלא מקום עבודתו, כלומר החמור

עמי לא התבונן: (ד) הוי וגוי הטא עם כבד עון זרע מרעים בנים משחיתים עזבו את יהוה

נאצו

מכיר כשהוא בנרן כי לריך הוא לעבוד ולרוש, כי העבודה טובה היא לו, כי מלאכת
הדישה שברה עמה, והיא האכילה (כמה שכתוב לא תחסם שור בדישו (דברים כ"ד),
ועל כן אמרו עגלה דשה (ירמיה נ' י"א) והכוונה עגלה שמוה); והנה השור והחמור
עובדים בעליהם לחקות שבר, ומכירים כי עבודתם טובה להם, וישראל לא ידעו
ולא יבינו כי עבודת ה' וההליכה בדרכיו היא מיהם והשלחם. וכן שור אכוס
(משלי ט"ו י"ז) ענינו שור דש דגן, ועל ידי כן הוא שמן; ומלת אכוס אפשר שתהיה
שם דבר, כמו חבוס, כלומר שור הרגיל לעמוד באכוס, ויותר יכונן שקראו חבוס
לבהמה שמוה, על שם שהעומדת באכוס דרכה להיות שמוה; ומה ברבורים אכוסים
(מלכים א' ה' ג'), שמוים כמו הנקר הדש, והוא לשון מושאל. ובלשון חכמים אמרו
ג"כ הכובל אכוס להורות על מלאכת פטוס הנהגות עד שישימו, באמרם אין אכוסין
את הגמל (שבת קל"ה); גם קראו לכלי מאכל הנהגות אכוס, על שם שהן
מחטטות שם: אוי וחמורי נאכל באכוס אחד (פסחים ק"ח), וקראו ג"כ אכוס לכלי
מאכל הפועלים האוכלים ביחד מתוך כלי אחד: לא יאכל עמו מן האכוס (כרדים
מ"א ב'). ומפני היות שם אכוס נאמר בלשון חכמים על מקום האכילה, חשבו רבים
שכן הוראתו גם בלשון מקרא, ואין הדבר כן. ואמנם מה הפרש בין גרן ואכוס,
אי אפשר לנו עכשו לבררו, ונ"ל כי אולי היה הגרן מקום פתוח בלא גדר, והאכוס
מקום סגור, כעמם פתחו מאכוסיה; והנה כשהיו מונעים נכח אדם במקלות, היו
עושים במקום פתוח, אבל כשהיו דשים נכח הנהגות היו לרינים למקום סגור, כדי
שלא תלך לה הנהמה. וסויע לדברוי מאתני שכתב Palladius בספרו De re
rustica, et lib. I tit. 36) דברוי על הגרן: Clausa deinde, et
robustis munita cancellis, propter armenta quae cum teritur in-
ducimus. וישראל לא ידע, כמו נופיו עורים כלם לא ידעו (ישעיה כ"ו י'), לא
ידעו ולא יבינו (תהלים פ"ב ה'), אין בהם דעה ובינה; אף כהן לא ידע אין בו
דעה, לא התבונן אין בו תבונה והתבוננות; והכוונה (כדברי רד"ק) אין בהם תבונה
לדעה כי עבודת ה' היא טובתם. ונעזענוים פירש ישראל לא ידע קוהו, עמי לא
התבונן בעליו; והוא רחוק, שם אתה אומר כן, תלטרך לפרש עמי לא התבונן
אכוס בעליו. (ד) הוי, לשון קריאה (כפירוש רש"י) וראשונה מיללער, וכמו שפירש
רש"י למטה פסוק כ"ד), ואינו לשון אוי (כדעת געזענוים), כי אינו אלא תחלת
הזכחה, והקדמה לעל מה תבו, ואינו מזכיר אחר זה מה יהיה האוי. והנה מלת
אוי תבא אחריה על הרוב למ"ד: אוי לי, אוי לך, אוי לו, אוי לנו, אוי להם,
ולא כן מלת הוי, כגון (ישעיה ה') הוי מגיעו בית, הוי משכמי בבקר, הוי משכי
העון, הוי האומרים, הוי חכמים, הוי גבורים, וכן כהן הוי גוי חוטא; ורק ירמיה
ויחזקאל, הנביאים המאחרים בזמן, אשר אין לשונם להם כנביאים הראשונים,
אחרו לפעמים הוי במקום אוי, הוי אל נבו (ירמיה מ"ח א'), הוי עליהם (שם נ'
כ"ז), הוי על הנביאים (יחזקאל י"ג ג'), הוי למתקנות כסות (שם י"ג י"ח). עם כבד
עון, כבד שם התאר בסמיכות, והוא אצל עמ' כבד (שמות ד' י'), וכמהו מן ערל,
ערל שפחים (שם ו' י"ב) וערל לב וערל בשר (יחזקאל מ"ד ט) (ראב"ע). ודע"כ

מקל

ne: Israel non intende, il mio popolo non considera. (4) Oh nazione rea, gente carica d' iniquità, generazione malvagia, figli depravati; i quali avete lasciato l' Eterno, avete ributtato il

San-

מִסְקַל שׁוֹף וְתוֹנוּעָה (פַּעַל, פָּעַל, פָּעַל, פָּעַל) וּמִסְקַל סִגוּל נְטַעַם לַמַּעֲלָה (פָּעַל, פָּעַל, פָּעַל), אֶחָד הֵם, אֵלֶּךָ שֶׁהִרְאָשׁוּן יוֹתֵר קִדְמוֹן, וְנֹשָׂאֵר בְּלִשׁוֹן אֶרְמִית (כְּגוֹן יִבְרִי, קָשָׁה), וְהַשְׂנֵי מֵאוֹמֵר מִמֶּנּוּ, וְהוּא מִיּוֹתֵד לַל"ה בֶּק (יִבְרִי, קָשָׁה), וְעַל הַמַּעֲשֵׂה הוּא שִׁנְעִטְיוּ בַל"ה בְּמִסְקַל הִרְאָשׁוּן (כְּגוֹן עִם יִבְרִי תַמִּים, תַּהֲלִים י"ח ב"ו); וְהִנֵּה הַמְלוֹת קָרַע גֹּד (בְּמִדְבַר י"א ז'), תִּבְרִי מִשְׁכַּד (שְׁמוֹת ז' כ"ח), בְּבַל הַבְּלִים (קָהֶלֶת א' ב'), בְּגוֹל וְרוּעַד (שְׁמוֹת ט"ו י'), וְאֵל גִּבְיָהּ קוֹמְתוֹ (שְׁמוֹת א' י"ז ז'), שֶׁהֵן נִרְאֹת זְרוּחַ, וְהִיָּה מִשְׁפָּטָן זָרַע חָדָר קָהֶל גִּבְיָהּ, אִינֹן אֵלֶּךָ עַל הַמִּסְקַל הַקְּדָמוֹן; וְהַדְּבָרִים אֲרוּבִים, וְאִין זֶה מִקוּמָם. וְדַע כִּי נִצָּח אֵם הַחֲדָר סִמוּךְ לִשָּׁם דְּבַר, הַבְּנוּנָה לֹאמַר כִּי נוֹשֵׂא הַמֵּאֵמֵר הוּא בְּעַל הַחֲדָר הַהוּא מִכָּד הַחֲלֵק הַהוּא אֵינֶם בּוֹ (הַרְמוֹז בְּאוֹתוֹ עַם דְּבַר) שֶׁהוּא בְּעַל הַבְּנוּנָה הִיא (הַרְמוֹזָה בְּאוֹתוֹ שֶׁם הַחֲדָר); כְּגוֹן יִפֶּה מֵרָחָה, הַבְּנוּנָה יִפֶּה מִכָּד מֵרָחָה שֶׁהוּא יִפֶּה, נְקִי כְּפִים וְכֵן לִבֵּן, נְקִי בְּנִינִית כְּפִיו שֶׁהֵן נְקִיּוֹת וְכֵן בְּנִינִית לִבּוֹ שֶׁהוּא בֵּר, וְעַל הַדְּרֵךְ הַזֶּה תַּמִּימִי דְרֵךְ, יִשְׂרָאֵל, שְׁפֵל רוּחַ, קָשָׁה עוֹרֵף, טַמֵּא שְׁפִיתִים, כִּנְד פֶה וְכִנְד לִשׁוֹן, וְזוֹלָתָם רְבִים. וְכֵן כֹּחַ עִם כִּנְד עוֹן, עִם שֶׁהוּא כִּנְד מִכָּד עוֹנוֹ שֶׁהוּא כִּנְד, וְאִין הַבְּנוּנָה עַל גּוֹלָהּ עוֹן אֶחָד מִיּוֹתֵד, אֵלֶּךָ עַל רִבּוּי הַעוֹנוֹת, כְּעַעַם כִּי עוֹנוֹתַי עֲבָרוּ רֵאשִׁי כְּמֵאֵף כִּנְד יִכְבְּדוּ מִמֶּנִּי (תַּהֲלִים ל"ח ה'), וְכֵן בִּישְׁעִיהַ (כ"ד ב') וְכִנְד עֲלֶיהָ פִּשְׁעָהּ וְכַפְּלָהּ וְלֹא תוֹסִיף קוֹם, כֹּחַלּוֹ הַפִּשַׁע מֵאֵף כִּנְד הַמְּפִיל אֶת נוֹשְׂאָיו. וּמֵאֲלוֹ עוֹן וּפִשַׁע אֲמוֹרִים בְּלִשׁוֹן יִחַד עַל דְרֵךְ אֵם כּוֹלֵל, וְהַבְּנוּנָה עוֹנוֹת הַרְבֵּה, כְּמוֹ כִּי לֹא שָׁלַם עוֹן הַאֲמוֹרִי (בְּרֵאשִׁית ט"ו י'), כֵּן תִּסְפָּה צַעֲוֵן הַעִיר (עַם י"ט ט"ו), הַעַם הַיּוֹשֵׁב בָּהּ נֹשֵׂאֵה עוֹן (ישְׁעִיהַ ל"ג כ"ד), וְהַגֹּד לַעֲמִי פִּשְׁעַם (עַם נ"ח א'), וְלִשְׂנֵי פִשַׁע בִּישְׁעֵךָ (עַם נ"ט ב'), וְרִבִּים בֵּן. וְהִנֵּה אֶחָד שֶׁאֵמֵר גּוֹי חוֹטֵא, הוֹסִיף שְׁעוֹנוֹתֵיהֶם רְבִים מֵאֵד, עַד שִׁכְבְּדוּ עֲלֵיהֶם כְּמֵאֵף כִּנְד. זָרַע מְרַעִים, עֵינֵינוּ כְּפִירוֹשׁ רַד"ק וְרֵאשֻׁעִים לְלַעַר זָרַע שֶׁהֵם מְרַעִים, כְּמוֹ כִּי זָרַע בְּרוּכֵי ה' הֵמָּה (ישְׁעִיהַ ע"ה כ"ג), וְלֹא כְּנֻעֲזֵעֵינוּם זָרַע שֶׁל מְרַעִים, כִּי בִּאֲמָרוֹ שֶׁהֵם אֲבוֹתָם הַיּוֹדְעִים נִמְלֵא מִמַּעַט גִּנוּתִים, וְלֹא מֵאֲלוֹ כֹּחַ וְזֵכֶר וְרֵמוֹז שֶׁלְּמַדוֹ מַעֲשֵׂיהֶם הַרְעִים מֵאֲבוֹתָם. בְּנוֹם מִשְׁחִיתוֹתָם, מוֹזִיקִים, עוֹשִׂים הַשְׁחָתָה וְקִלְקוּל; מַשְׁחִיתִים קְרוֹב לְמְרַעִים, כְּעַעַם לֹא יָרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ (לְמַטֵּה י"א ט' וּס"ה כ"ה). נִאֲצוּ, קְרוֹב לַעֲזוֹ, אֵלֶּךָ שֶׁהוּא קָשָׁה מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא מוֹרָה עֲזִיבָה וְהַרְקָה בְּצִוּוֹן וּמִאִוֹם, כְּמוֹ לְמַטֵּה (ה' כ"ד) כִּי מֵאִסּוֹ אֶת חוֹרֵת ה' נִבְּאוֹת וְאֶת אֲמַרְתָּ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל נִאֲצוּ, וְאִין עֵינֵינוּ הַכְּעֵסָה, כִּי מֵה טַעַם לֹאמַר הַכְּעִיסוּ אֶת אֲמַרְתָּ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל? אֵךְ עֵינֵינוּ בְּצִוּוֹן וּמִאִוֹם, כְּמוֹ שֶׁהוּא הוֹרָאתָ הַשֵּׁרֵשׁ הַזֶּה בְּצִוּוֹן הַקֵּל, כְּמוֹ נִאֲצוּ כֵּל תּוֹכַחְתִּי (מִשְׁלֵי א' ל'), אֵלֶּךָ שֶׁהִפְעִיל הַמּוֹרָה עַל חוֹזֵק הַפְּעוּלָה מוֹרָה בַּשֵּׁרֵשׁ הַזֶּה רִיחֻק וּמִאִוֹם חוֹק, בְּזִלְזוּל וּמְרוֹף וּגְדוּף; וְכֵן תְּרַגַּם יוֹנָתָן קָטָן בְּחִלְתָּ קִדְיָא דִּישְׂרָאֵל, וְלְמַטֵּה ה' כ"ד תְּרַגַּם רִחִיק, לִשׁוֹן הַרְקָה וּמִאִוֹם. וְמֵה שֶׁמֵּאֲלוֹ בְּמִקוּמוֹת אֲחֵרִים לִשׁוֹן נִאֲוֹן מִתּוֹרַם בְּלִשׁוֹן הַרְגוּהַ, אִין זֶה אֵלֶּךָ תְּקוּן שֶׁתְּקוּן הַמִּתְרַגְּמִים לְכַבּוֹד מַעֲלָה, עַל דְרֵךְ שֶׁמֵּאֲלוֹ וּיְקַבֵּן בֵּן הַאֵשֶׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית

נִאֲצוּ אֶת־קְדוֹשׁ־יִשְׂרָאֵל בְּזוּרוֹ אַחֲזוּר׃ (ה) עַל־מָה
תָּבוּ עוֹד תּוֹסִיפוּ סָרָה כְּרִיאַשׁ לַחֲלִי וְכָל־לֵבָב
דְּוִי׃ (ו) מִכַּף־רֶגֶל וְעַד־רֵאשׁ אֵיךְ־בּוֹ מֵתָם פָּצַע

וחבירה

הישראלית את השם ויקלל ("קרא כ"ד י"א) וארגזו, הולא את המקלל (סס
סס י"ד) דארגזו, את ה' הוא מנדף (במדבר ט"ו ל') מרגזו, ובפסוק ביד ענדיך
חרפת אדני (ישעיה ל"ז כ"ד) תקן יונתן בדרך אחר ואמר חסידת עמאל דה', הכל
להרחיק לשון חרוף מהאל יחברך. קדוש ישראל, הכוונה אלהי ישראל, מי שיחזק
מקדישין אותו ועובדים אותו, ודוגמתו פחד יחזק (בראשית ל"א מ"ג) מי שילחק
מפחד ממנו, וכן בלשון חכמים קשה ירחם (מכילתא, שמות י"ד ב') האליל שהיו
המזרים עובדים ויראים. ולפיכך מזאנו מלככם כפל לשון של קדושכם (ישעיה מ"ג
ט"ו) — וכאן ישעיה מגדיל לזר חטאתם, באמרו כי מי שהיה מאפסם להקדישו
ולרוממו הם בהפך נאלצו ומאסו בו — מלידת קדוש ישראל מזויה מאד בישעיה,
ומעט בכל שאר ספרי הקודש, והיא שלשים פעמים בדברי ישעיה (גם והיה אור ישראל
לאש וקדשו ללהבה, י' י"ז, גואל ישראל קדוש, מ"ט ז', אנו ה' קדושכם, מ"ג ט"ו,
ועם ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל דמלכים ב' י"ט כ"ג). ויק שתי פעמים
בירמיה (י' כ"ט ו"א ה'), ואלש בם' תהלים (ע"א כ"ב, ע"ח מ"א, ס"ט י"ט),
וזולת המקומות האלה אין עוד המליצה הזאת בכל המקרא (ולתי בתנזיק ח' י"ב
הלא אתה מקדם ה' אלהי קדוש, ועס לא נזכר ישראל, ואולי קדוש חזר אל
היציא, לא לכל האומה). וכאלו ראה ישעיה שהיו המכזישים עתידים לשלול ממנו
חזי נבואותיו, חתם חותמו בכלן, ומלידת קדוש ישראל מזויה בחלק השני כמו
בחלק הראשון, ויותר ג"כ, כי הנה היא י"ג פעמים בראשון וי"ג בשני. נזורו, נפעל
משגש זור, שהוא תרגום של סור, וכאן נזור אח"כ שגש נזר המורה התרחקות
ופרישות. אחר, מאחריו היה לו לומר, אלא שהקיצור בדרך המובן מוסיף אומץ
לדבור, ולזר המרידה מתחזק הרבה בהיותו מסיים במלת אחר. נאזו, נזורו,
בל"א וי"ו החבור, וכן עם כבד עון, זרע מרעים, בניס משקותים, הכל בלא וי"ו;
העדר החבור (Asyndeton) מגדיל רושם הדבור, כי כל רעיון ורעיון מתראה
לכדו ומכה על נפש הזומע, אבל אני לזורים הקשורים זה לזה בסימני החבור,
שזומם יותר חלש, כי לא תוכל הנפש להבחין בכו של כל אחד ואחד מהם, על
דרך תרי קלי לא משתמע. עיבו את ה' וגו', פתח לנכח (היו גוי חוטא, כי היו
לשון קריאה, והקריאה אינה אלא לנכח), וסיים לנסתר, עזבו נאלו נזורו. זה
משפט בלשון הקדש, כל מקום שמשמיעין מלות אתה אחר, או אתם אחר, הוספים
הדבור לנסתר; כגון הניעקרה לא ילדה (ישעיה כ"ד ח') שיעורו את אשר לא ילדה,
וכן שמעו אלי יודעי דק עם תורתו בלכם (סס נ"א ז') אתם העם אשר תורתו
בלבבכם, וכן ועתה שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו (זס מ"ד א') ואלה ישראל
אשר בחרתי בך, וכן עירך ופשו באלו (איוב י"ח ד') אתה העורך נפשך באפך, וכן
מכין הרים בכחו (תהלים ס"ה ז') אתה המכין הרים בכרך, וכן עם מלת הוי,
הוי משקה רעהו (זנזיק ב' ט"ו), הוי בולע בלע רע לביתו לאום במרום קו
(סס סס ט'), הוי חכמים בעיניהם (ישעיה ה' כ"א), ועיין למטה כ"ב י"ז ולפעמים
ינהג המנהג הזה גם בלא השמטת מלת אשר, כמו בקשו אז ה' כל ענוי הארץ
אשר משפטו פעלו (לפניה ב' ג'), וכן בנרכות ברוך אתה ה' אלהינו אשר קדשנו

במלותיו

Santo d' Israele, vi traeste indietro. (5) Perché volete essere nuovamente percossi? Perché aggiungete reità? È pur già ogni testa inferma, ogni cuore è languente. (6) Dalla pianta del piede sino alla testa non havvi parte sana; tutto è ferita, lividura, e piaga saniosa: pure non sono state spremute, ne fa-

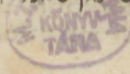
במלותיו. ואם זאת לפרש המליצה הזאת בדיוק, כך תפרשה: הוי גוי חוטא עם כבד
 עון וכו', שאתם אותם האנשים שעזבו את ה' נאלו את קדוש ישראל נזורו אחור;
 וכן דני עקרה, אַתָּה שְׂאֵתָהּ היא האשה שלא ילדה, וכן שמעו אלי יודעי דק שאתם
 העם אשר חורתי בלנס, וכן הוי אשה שאתה האיש המסקה רעהו, וכן ברוך אתה
 ה' אלהינו, שאתה הוא האל אשר קדשנו במלותיו. (ה) על מה חבו עוד, על מה
 תוסיפו סרה, על מה ראשון עומד במקום שנים; על מה חרבו להיות מוכים עוד,
 כלומר על מה תוסיפו לחטוא, והלא כבר הרבה לקיתם, עד כי כל ראש לחלי וגו'.
 וראש"ע פירש כל מה שזכרו תוסיפו עוד למרוד; ואין זה במשמעות על מה, והיה
 ראוי לומר כאשר תוכו בן תוסיפו סרה, או כרב מכותיכם בן תוסיפו סרה.
 והכורס (ר' הערץ האמצעני) וראש"ע מילל לער וגעזעניום פירשו על איזה חלק מגופכם
 אפשר להכותכם עוד, מאחר שמכף רגל ועד ראש אין בו מחס. וזה רקוק, ועוד
 שהוא גנאי למעניש יותר ממה שהוא לענושים, כי ידמה שהאל מטער על שאינו
 מולא מקום להכות עוד. מלבד כי רקוק הוא שחזר מלת מה על חלק מהנוף.
 סרה, שם משרש סור, ורבים פירשו תוסיפו לסור מאחרי ה', או מדרך החורה;
 אך מלאנו כי סרה דברית על ה' (ירמיה כ"ח י"ו), כי סרה דבר על ה' (שם כ"ט
 ל"ב), שלא יחכן שיהיה ענין מלת סרה אלא דבר שקר, וכן לענות בו סרה (דברים
 י"ט י"ו), כי דבר סרה על ה' אלהיכם (שם י"ג ו'), דבר עשק וסרה (ישעיה
 ג"ט י"ג), שנראה מכלם שענינם דבר שקר. לכך נראה לי כי אחר שאמרו סר על
 מה שהלך לו, מה שהלך להיות ואינו עוד, כמו וסר מהם הנוגע (ויקרא י"ג
 כ"ח), אמרו סר גם על מה שלא היה מעולם, כמו וסרת טעם (משלי י"א כ"ב),
 שאין בה טעם, כאלו היה בה וסר מעליה, ומזה קראו סרה לכל מה שאין לו
 מציאות ולכל דבר שאו וסר, ואחרי כן קראו סרה גם אל הרע והחמס והעול,
 כמו שקראו שוא, וגם יי' (שהיא נגזר מן אין) השקר והרע והעול יחדו. ועל
 הדרך הזה לדעתי הכל סר" (תהלים י"ד ג') נעשה רע, וכן מה זה רוחך סרה
 (שליכים א' כ"א ה'), כמו רוחך רעה. כל ראש לחלי, הפה לחלי, פעל
 הכה שבמלת חבו משמש במקום שנים, והטעם הוכה ענה רבה יעד שזהפך להיות
 חילה, על דרך נגוסו ה' במעו לחלי (ד"ה י"ב כ"א י"ח); או (כדעת געזעניום) חזר פעל
 היה, כל ראש היה לחלי, על דרך ויהי לנחש (שמות ד' ג'), היה לאבן (ש"א כ"ה
 ל"ו), ומלאנו בלא היה, בת עמי לאכזר (איכה ד' ג'). דיו, שם החתור משרש דיה, והיו"ד
 במקום ה"א למ"ד הפעל, והוא על משקל נָכַב, ודוגמתו בלשון חכמים גנאי,
 בנאי, זכאי, כלם מורים רגילות והתמדה, ולא בן דיה, שיחכן שלא יהיה בד
 אלא לשעה. והנה הזכיר תחלה האיברים הראשיים, הראש והלב, ואח"כ הסייף
 מכף רגל ועד ראש אין בו מחס, והכל משל על הרעות שנאו על האומה, ועל רוע
 מלכה, ועם כל זה לא היו נותנים לב לשון מדרכיהם הרעים. (ו) מחם, שם
 המקרה משרש חמס, ענינו תמימות ובריאות, כמו אין מחס בבשרי מפני עמך
 אין שלים בעממי (תהלים ל"ח ד'), והכוונה מכף רגל ועד ראש אין בו חלק בריא,
 אלא מכף רגל ועד ראש טעו וחבורה ומכה טריה, ואין צורך לומר (בראש"ע)
 שחזר מלת רק (אין בו מחס רק פעל וכו'). פצע, פירוק חבור על ידי חתוך;

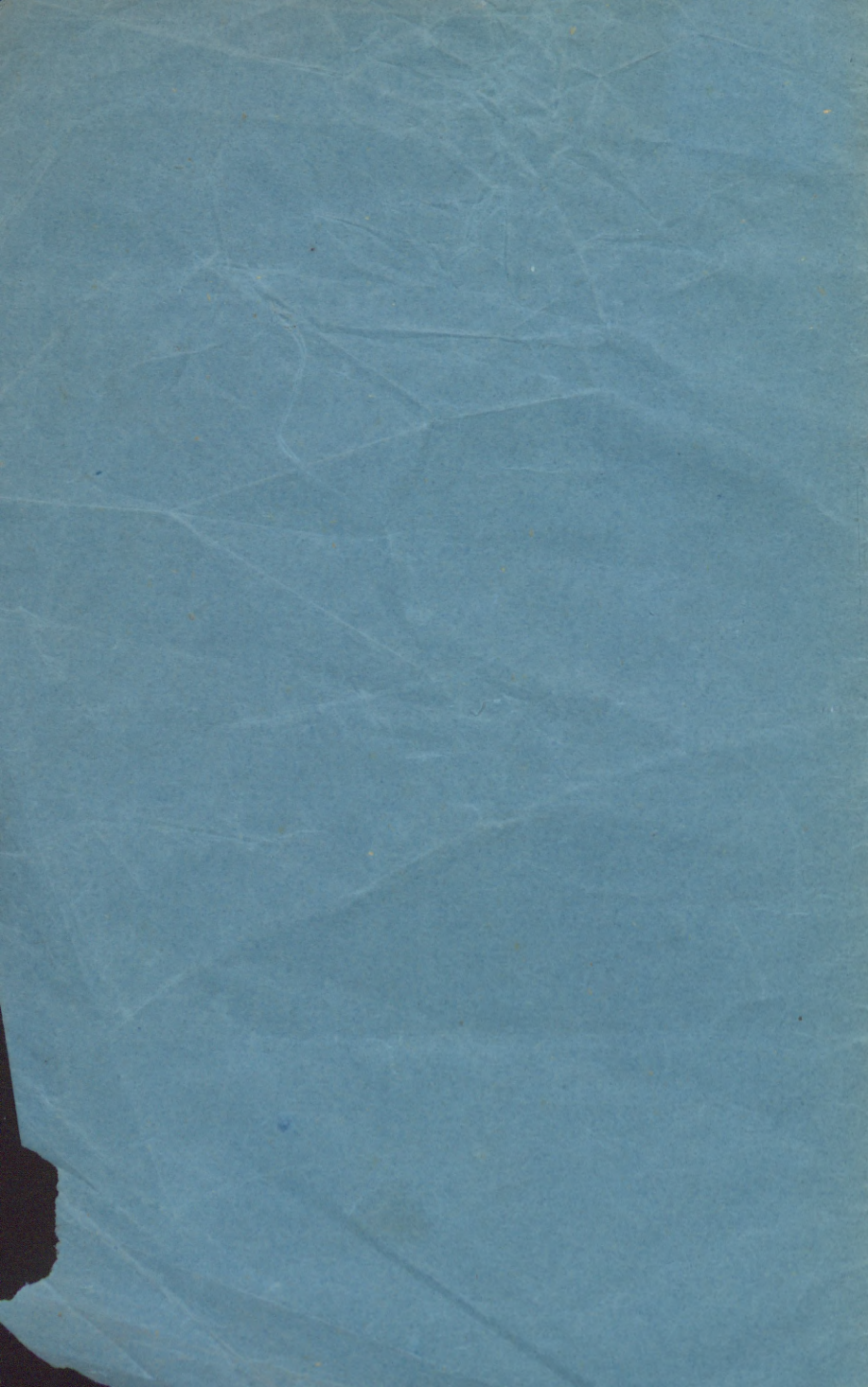
וְחִבּוּרָהּ וּמִכָּה טְרִיָּה לֹא-זָרוּ וְלֹא חִבְּשׁוּ וְלֹא
 רִבְּקָהּ בַּשָּׁמֶן: (ז) אֲרֻצְכֶם שְׂמֵמָה עֲרִיכֶם שְׂרָפֹת
 אֲשֶׁר אֲדַמְתֶּכֶם לַנְּגִדְכֶם זָרִים אֲכָלִים אֹתָהּ
 וְשְׂמֵמָה כְּמֵהֶפְכַת זָרִים: (ח) וְנֹתְרָה בַת-צִיּוֹן

כסכה

שרש פלע קרוב לשרש בלע, בזע (בארמיה), בקע, פון, פסן, נסן, כלס ענינים
 סתוך, קריעה ושנייה. חבורה, מכה בלא פיזוק חבור, אלא הדס נלרר, ומראית
 הכשר משחנה, והוא מענין ונמר חבנכותיו (ירמיה י"ג כ"ג), וכן בלשון ערבי
 שרש קבר נאמר על מה שהוא מנומר בגוונים שונים. ומכה טריה, לכה, וכן
 למי חמור טריה (זופטיס ט"ו ט"ו), וכן הוא בלשון ערבי, והטעם מכה שאינה
 מתנגדת ומתיבשת אלא כל זמן היא לכה ובלתי נרפאת (מנחם בן סרוק). ומה
 שהביא רש"י ז"ל מלשון החלמוד טרייה לרישיה (חולין מ"ה ב') אינו ענין לכאן,
 כי שם הכוונה ענין נדנד (כדברי בעל הערוך), כלומר הכאה בכח, באופן שהגוף
 המוכה מזדעזע, וכן בלשון סורי שרש טרא ענינו הכה ונדנד (exagitavit,
 percussit). לא זורו, לשון ויזר את הגזה (זופטיס ו' ל"ח), וחשכת כי רגל
 תזורה (איוב ל"ט ט"ו), והזורה תבקע אפעה (ישעיה נ"ט ה'), ומלח זר
 בנין הקל משקל פעיל, על דרך עבר, ארז; ולא נבונה המלה בנין מקבל
 הפעולה, כדי שלא תהיה הוראתה מסופקת, שאם היו אומרים נזורו בנפעל,
 היתה מתקלפת עם נזורו אחר, ואם היו אומרים זוררו בפעל, היתה מתקלפת
 עם ויזורר הנער (מלכים ב' ד' ל"ה), ואם היו אומרים הזורו היתה מתקלפת עם
 מזורר הייתי לאחי (תהלים ס"ט ט'). לא זרו ולא חבשו, נאמר על כלל המכות,
 ולא רכבה אפילו אחת שהן, והכוונה שאע"פ שהם נענשים אינם נותנים לב לשון
 בתשובה להעלות ארובה ומרפא למכותם שהאל מכה אותם בגלל פשעיהם. הן אחת
 כי חזקיהו השתדל לחבוש שבר עמו, ולהשיב מעליהם קרון אף ה' (דברי הימים ב'
 כ"ט), אך עם כל זה העם לא היו מטייבים מעליהם, והיו רומסים חלרות בית
 ה', אך לא היו שנים מדרכם הרעה ומן החמס אשר נכסיהם. (ז) ארצכם שממה,
 זה פירוש מה שאמר בססוק הקודם דרך משל, ועיין מה שכתבתי למעלה בסוף
 פירוש הספוק הראשון. ואני בשנת תקל"א פירשתי על ארץ עשרת השבטים שהגלה
 מלך אשור, ואמרתי שהנביא מבייר לבני יהודה מפלת מלכות ישראל, למען יקחו
 מוסר; ואמרתי כי מאחר שגמלה מלכות אפרים, ולא היתה עוד בין שתי הממלכות
 קנאה ותחרות כמלפנים, אין לתמוה אם הנביא עושה אותן אגודה אחת, ויקרא
 לאדמת ישראל ארצכם, כי כבר נכנסה הקמלה תחת האיבה, ולב אנשי יהודה שב
 על אחיהם הגולים, והבינו כי ארץ אחת היתה לכלם, וכי כלם עם אחד, ואב
 אחד לכלם, ובמפלת מלכות אפרים גם בני יהודה דאגו לנפשם, סן מאר גם
 עליהם תעבור כוס. ועמה בשנת תר"ב נ"ל כל זה דמיון, ורקוק בעיני שיקרא
 ארצכם לארץ עשרת השבטים, ונפרט נ"ל שאם היה הענין בן לא היה הנביא
 נמוע מהזכיר שאחיהם בני ישראל גלו מארצם והלכו שני לפני כר. אך שמהיה
 הכוונה (כפירוש רד"ק) על ערי יהודה שחשב אותן סמריים, זה ג"כ לא יתכן, כי
 מה טעם עריכם שרופות אש? ואין בשום מקום זכר ורמוז שלחמו בני יהודה עם

סמריים

B

933.